

Litteraturgranskningar

FREDRIKA LAGERGREN: *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Många samhällsvetenskapliga artiklar och böcker inleds med ett påstående om att det finns en allmän uppfattning om hur det förhåller sig med det som ska undersökas. Efter ett konstaterande att vi däremot inte har några goda belägg för denna uppfattning, följer noggranna analyser som mynnar ut i slutsatsen att den allmänna föreställningen mycket riktigt stämde. Nu vet vi emellertid detta med större säkerhet.

Denna typ av forskning är nödvändig. Men om alla undersökningar vore av det slaget, skulle inte vårt vetande utvecklas särskilt mycket. Det krävs även att någon vågar hävda något nytt, att som Popper framhållit komma med djärva hypoteser som sedan undersöks. Fredrika Lagergrens avhandling är – åtminstone i min läsning – exempel på det senare. I hennes *På andra sidan välfärdsstaten* hävdas djärva saker både teoretiskt, metodiskt och empiriskt. Alla dessa vågade grepp tvingar läsaren att tänka nytt. I några fall blir man övertygad, i andra måste läsaren hitta argument mot påståenden som inte tidigare framförts. Detta gör boken till en läsvärd doktorsavhandling.

I min anmälan ska jag diskutera några av de punkter där det finns särskild anledning att begrundas om vi ska nöja oss med den argumentering som Lagergren presenterar i avhandlingen eller om argumenten måste vässas ytterligare innan jag som läsare är övertygad. Enligt min mening lämnar Fredrika Lagergren med sin avhandling bidrag till den statsvetenskapliga diskussionen genom att hävda bland annat följande (här mycket förenklat beskrivet):

- När sambandet mellan idéer och politik ska studeras är det inte nödvändigt att fokusera på

viktiga idébärande aktörers praktiska ideologi

- Ideologier kan och bör studeras utifrån ”de eviga frågorna”. Svaren kan beskrivas i avslutning till två idealtypiska världsbilder: en individualistisk och en kollektivistisk
  - Ellen Key – eller snarare hennes folkhemsidé – bör (liksom Kjelléns) klassificeras som kollektivistisk
  - Rudolf Kjellén bör inte beskrivas som en extremt konservativ anti-demokrat och inte klandras för att han anknöt till samtida tysk samhällsforskning
  - Metaforen folkhemmet och den kollektivistiska ideologi som är sprungen ur denna, spelade stor roll vid införandet av proportionella valsystem 1907 och vid inrättandet av Socialstyrelsen 1912
  - Key, Kjellén och Per Albin Hansson använder folkhemsmetaforen på ett likartat sätt
- Jag ska koncentrera mig på att syna argumenten i avhandlingen på just dessa punkter. Innan dess ska emellertid avhandlingen mycket kort sammanfattas.

Sammanfattning av avhandlingen

Vissa ögonblick i historien är så kallade kritiska knutpunkter. Då kan aktörerna välja mellan olika handlingsalternativ utan att vara begränsade av rådande institutionella arrangemang. De beslut som då fattats kan sätta ramarna, ange spelreglerna, för politiken en lång tid framöver. Sådana beslut benämns formativa moment. Vid dessa tillfällen används idéer – ideologier – som ”tankekartor” för att hjälpa aktörerna att orientera sig mot ordning i kaoset. Idéerna spelar på så sätt en självständig roll.

I Fredrika Lagergrens avhandling är det den svenska välfärdsstatens specifika utformning som förklaras. Den kritiska knutpunkten för välfärdsstaten förläggs till 1900-talets första decen-

nier och det är alltså idéer och beslut under den tidsperioden som studeras. Det blir då naturligt att undersöka en idé som mer än någon annan förknippas med den svenska välfärdsstaten: folkhemstanken. Den centrala frågeställning som besvaras i avhandlingen gäller alltså i vilken mån den tidiga folkhemsidén, och denna speciella metafor, har påverkat besluten vid den svenska välfärdsstatens formativa moment.

Folkhemsidéologins idéer "klargörs" med hjälp av två olika metoder. Till att börja med ringar författaren in "de kognitiva modeller som återspeglas i folkhemsmetaforens användande". Det innebär att Lagergren tydliggör vad metaforen rent språkligt betyder. Därefter specialstuderas två personer som pekats ut som bärare av en tidig folkhemsidéologi: Ellen Key och Rudolf Kjellén. Författaren konstruerar ett analyschema som i fyra olika avseenden skiljer ut en individualistisk världsbild från en kollektivistisk. Det visar sig att folkhemsidén bör kategoriseras som kollektivistisk i samtliga fyra dimensioner som ingår i analyschemat.

Därefter följer en analys som syftar till att reda ut vilka idéer "som präglade tänkandet hos de politiska aktörer vilka hade makten över staten vid det formativa momentet" (188). För att besvara frågan studeras införandet av proportionellt valsystem 1907 samt inrättandet av Socialstyrelsen 1912. Besluten präglas av ett kollektivistiskt tänkande, som framför allt grundar sig på idéer om att hålla samman nationen och om att staten har ansvar för omsorgen om medborgarna. Detta överensstämmer alltså med centrala komponenter i folkhemstanken, både som idealbaserad kognitiv modell och som den framträder i Keys och Kjelléns tänkande. Därmed har Lagergren visat att folkhemstanken hade en självständig påverkan på aktörernas val av handlingsalternativ vid detta formativa moment. Per Albin Hanssons sätt att tala om folkhemmet utgör vidare belägg för att den svenska välfärdsstaten även senare präglades av i grunden samma idéer som de som Key och Kjellén lanserade, och som var vägledande vid besluten av den konservativa regeringen 1907 och den liberala 1912.

Hur ska idéers påverkan studeras?

Fredrika Lagergren formulerar inte sitt syfte i några enkla meningar. Det framgår tydligt att det inte stämmer med hennes stilistiska ideal att ha ett särskilt avsnitt med rubriken "syfte". Den lediga framställningen har inte i onödan stagats upp av det som uppsalaprofessorer med liknande stilistiska ideal kallat "byggnadsställningar". Det betyder att det ställs något högre krav på läsaren, men efter en smula ansträngning är det ändå inga svårigheter att begripa vad som ska undersökas.

På några ställen i avhandlingen presenteras syftet som teser som man förstär ska undersökas. Exempelvis får vi på sidan 16 veta följande:

De idéer som kan knytas till folkhemsmetaforen var, menar jag, vägledande för centrala politiska aktörer under den svenska demokratinns formativa moment i början av 1900-talet.

När slutsatserna summeras förstår vi att författaren anser sig ha funnit stöd för denna tes och att idéerna dessutom präglat den specifika svenska välfärdsmodellen (sidan 188). Av utgångspunkten och slutsatserna framgår alltså att de centrala aktörernas världsbild står i fokus för undersökningen. Mot bakgrund av detta är det enligt min mening ett djärvt grepp att hävda att det inte alltid är nödvändigt att fokusera på viktiga idébärande aktörers praktiska ideologi för att besvara frågeställningen. Uttrycket praktisk ideologi är Lagergrens översättning av "programmatic beliefs" som Sheri Berman (1998, 21) använder sig av. Det betecknar idéer som ligger på en nivå mellan ideologier och ståndpunkter i sakfrågor (policy positions). För min del blir jag inte alls övertygad av argumenteringen på denna punkt, nämligen risken att "aktörer i stället för idéer hamnar i förgrunden" (19). Jag förstår inte heller alternativet: "I stället bör staten placeras i fokus eftersom det är via de politiska institutionerna all samhällelig verksamhet sker" (19).

Troligen menar Lagergren att man ska koncentrera sig på att granska innehållet i idéerna samt utfallet av processen, dvs överensstämmelsen mellan idéer och den studerade institutionen. Visserligen är detta ett nödvändigt moment i en sådan förklaring som författaren här syftar till att göra, men den kan bara, som Sheri Ber-

man med hänvisning till Alexander George påpekar, vara *en startpunkt för analysen, inte slutmålet* (Berman 1998, 23). Att nöja sig med att hitta överensstämmelse mellan idén och institutionen skulle vara som att nöja sig med att hitta en samvariation mellan variabler utan att försöka belägga den kausala mekanismen. Det brukar vi inte godta ens vid större statistiska undersökningar och det är ännu mer problematiskt vid fallstudier.

Det tycks emellertid som om Lagergren inte bara avvisar Bermans synpunkt om att studera praktisk ideologi utan även uppmaningen att koncentrera sig på "viktiga politiska aktörer". Om man vill välja någon som vid denna tid diskuterade idéer med betydelse för socialpolitiken, finns det många att välja på. Sven E Olsson har i sin bok om den svenska välfärdsstaten pekat ut fyrtiofem personer i den tidiga socialpolitiska intelligentian i Sverige. Sju av dem var verksamma efter de beslut som Lagergren studerar, men trettioåtta personer tillhör dem som kan ha deltagit i debatten. Varken Key eller Kjellén tillhör dem som räknas upp (Olsson 1993, 87). I en annan studie om nätverket i den sociala frågan mellan åren 1900 och 1920, dvs. den tid och den fråga som det här gäller, nämns överhuvudtaget inte Key eller Kjellén (Lundquist 1997).

Vad är då skälet till att studera Ellen Key och Rudolf Kjellén överhuvudtaget? Lagergrens argument tycks vara att Key och Kjellén är "två representanter för den tidiga Folkhemsideologin" (25), och dessutom "typiska företrädare" för den. Vi får emellertid genast veta att de inte är typiska i den bemärkelsen att "de ger uttryck för idéer som var vanligt förekommande"; de "är inte representativa i den bemärkelsen att deras sätt att resonera var vanligt (59)". Lagergren använder alltså termen *typisk* på ett tämligen otypiskt sätt, tycker jag.

Den viktigaste motiveringen måste istället vara att Keys och Kjelléns idéer "återspeglar folkhemsideologins specifika fråga/svar-komplex" (59). Det betyder, om jag förstår rätt, helt enkelt att de var inflytelserika samhällsdebattörer vid denna tid. Vi har redan konstaterat att de inte var särskilt centrala för de frågor som undersöks i avhandlingen. Innebär det att Lagergren i

stort sett kunde ha valt vilken tänkare som helst som var verksam vid sekelskiftet?

Om valet av Kjellén motiveras med att han använde den metafor som ska klargöras, blir det något mer övertygande. Men inte heller med det kriteriet blir det självklart att Kjellén bör väljas. Folkhemmet som begrepp lanserades av Alfred Pettersson i Påboda och inom unghögern var det kanske inte Kjellén så mycket som Manfred Björkquist, som använde uttrycket. Så vitt jag kan se visar inte Lagergren att Ellen Key använde folkhemsmetaforen överhuvudtaget, endast *hemmet* (182f).¹ Det är väl förmodligen av den anledningen som författaren påpekar att Key och Kjellén var de första att använda *hemmet* som politisk metafor (59). Det blir, enligt min mening, inte något riktigt övertygande argument. Det är ju – som Lagergren själv visar – själva sammansättningen av *folk* och *hem* som utgör grunden i metaforen.

På den här punkten blir jag alltså inte övertygad av Lagergrens argument. Då syftet i en undersökning är att studera vissa idéers påverkan på specifika beslut, måste man koncentrera sig på centrala aktörers relevanta idéer (jfr Berman 1998, kapitel 2). Lagergrens precisering av den undersökta idén är utmärkt. Men utan vetenskap om hur de centrala aktörerna tolkade idén och omsatte den i de specifika sakfrågorna saknas den nödvändiga mekanismen i den här typen av förklaringar, enligt min mening. Hur dessa problem yttrar sig i denna undersökning återkommer jag nedan till under rubriken *Folkhemsmetaforens roll*.

Begreppsapparaten: de eviga frågorna
Med hjälp av debatten mellan liberaler och kommunitärer försöker Lagergren hitta de "eviga frågorna". Mycket övertygande pekar hon ut synen på relationen mellan individen och kollektiven som den grundläggande brytningen i allt politiskt tänkande. Genomgången leder följaktligen fram till en analysapparat som skiljer mellan individualism och kollektivism. Denna insats är som sådan väldigt intressant. Här får vi ett högst användbart verktyg för att analysera ideologiers inställning till relationen mellan individ och kollektiv i fyra distinkta dimensioner.

Men frågan är om detta är den rimliga utgångspunkten för att jämföra en preciserad idé om folkhemmet med andra idéer. Skulle det inte varit intressantare att ha ett analyschema som tog hänsyn till exempelvis jämlikhet, välfärdsstatens omfattning eller grad av paternalism? Lagergrens argument att det "skulle vara onödigt tillkrånglat i en vetenskaplig studie" att använda termer som vänster- respektive högerkommunitarism (191), och därmed mer än en dimension, håller jag helt enkelt inte med om.

Om man nu väljer att som Lagergren använda denna enda dimension kanske det hade varit mer fruktbart att använda sig av en begreppsapparat som är mer finmaskig. Som den nu är utformad finns risken att alla som inte är nära nog extremt individualistiska hamnar i den kollektivistiska fällan. Preciseringen av hur folkhemstanken ska omsättas vid en diskussion av valsättet illustrerar detta mycket tydligt. Att Folkhemsidéologin i samtliga avseenden, på en mycket allmän nivå, hör hemma inom ramen för en kollektivistisk världsbild, förvånar nog inte många läsare.

Var Ellen Key kollektivist?

Ellen Key stod för en mycket explicit särartsfeminism. Det bör med emfas framhåvas att Lagergrens genomgång av Ellen Keys inställning i dessa avseenden är mycket klargörande och ett viktigt bidrag i sig. Presentationen av Keys argumentation för att kvinnorna ska vara samhällsmödrar är synnerligen intressant (om än politiskt motbjudande) läsning.

Det är på en annan punkt som jag åtminstone tycker att det vore på sin plats med en reservation, och det är när Ellen Key av Lagergren klassificeras som kollektivist. Givet de kriterier som används för klassificeringen är det nog riktigt. Key stod socialdemokratin nära i "den sociala frågan". Hon ansåg att staten hade en viktig roll för att lösa fattigdomsproblemet, inte bara det ekonomiska utan även det andliga. Men man förvånas över att inte Lagergren tydligare uppmärksammar Keys vurm för individens utveckling. Inte minst eftersom hennes inställning till sociala reformer i hög grad var kopplad till personlighetstanken (Aspelin 1950, 17).

Hela hennes uppfostringsprogram syftade till att utveckla fria och starka individer. Även hennes syn på kvinnan i familjen visar detta. Hon ägnade betydande kraft åt att försöka förena socialismens kamp att förbättra omständigheterna för de fattiga i samhället, med möjligheter att utveckla individuella egenskaper och ge utrymme för de särskilt begåvade (t.ex. Key 1910). För samtiden var det utmärkande för Ellen Key att hon stod för en "aristokratisk individualism av Nietzsches typ".²

Även om klassificeringen av Key och Kjellén i sig tycks bli korrekt – båda förespråkar olika varianter av kollektivism – visar detta hur trubbigt analysinstrumentet är (122 f). På den här punkten finns det utan tvekan en markant skillnad mellan Key och Kjellén. Den senare kunde visserligen uttala liknade varningar om förtryck av individualiteten som Key, men var beredd att gå mycket långt i sina beskrivningar av hur individerna skulle underkasta sig de krav som den nationella samlingen ställde på medborgarna (Elvander 1956, 24; Aspelin 1950, 31). En viktig drivkraft i Kjelléns vetenskapliga såväl som politiska verksamhet var en reaktion mot upplysningens och den franska revolutionens individualism (Elvander 1961, 258 ff).

Den okontroversielle Rudolf Kjellén

Rudolf Kjellén presenteras som en mycket okontroversiell person. I bakgrundsteckningen nämns inget som kan väcka anstöt hos någon. Läsaren ges intrycket att han helt enkelt är missförstådd av ett antal inskränkta Uppsala-statsvetare.

I sin samtid var han emellertid starkt kontroversiell och har fortsatt att vara det. Av någon anledning undviker Lagergren mycket av det som diskuterats. Vi får t.ex. veta att Kjelléns politiska engagemang väcktes under unionsstriden utan påpekande att han såg osämjan med Norge som något gott eftersom det gynnade nationalismen och att han, åtminstone i retoriken, var beredd att gå till krig för att hävda Sveriges intressen i denna strid (Elvander 1961, 216-221; Vedung 1971, 242). Detta ställningstagande blev viktigt för hur han uppfattades av sin samtid.

Lagergren inte bara undviker det mest kontroversiella, hon vill också återupprätta Kjelléns dåliga rykte. Framför allt vänder hon sig mot Nils Elvander som påstår att Kjellén var extremt konservativ, starkt influerad av tysk statsvetenskap och antidemokrat. Fredrika Lagergrens huvudinvändning mot Elvander synes vara att han inte använder en kontextuell tolkning. Det avgörande belägget för svagheten i detta tillvägagångssätt är att en annan forskare – Sverker Sörlin – påstår att Kjelléns konservatism kallats för "folklig".³ Att Elvander kan kalla Kjellén för "extremt konservativ", trots att han också kan förknippas med vänstern...

...kan ses som ett exempel på hur problematisk den tingstenska idékritiken var ur vetenskaplig synvinkel. I den kontextuella ansats som Sörlin använder är syftet inte att såsom i den tingstenska skolan kritisera och fördöma idéer som ter sig avvikande utifrån en underförstådd normativ referensram. Istället avser en kontextuell tolkning att förstå historiska texter och idéer utifrån det specifika sammanhang de utprädrar. Den kontextuella tolkningen är mer tillförlitlig då den förankrar texten i dess historiska sammanhang och därmed minimerar risken för anakronistiska felslut (94).

Låt mig först säga att kritiken mot Tingsten är svår att förstå. Att med eller utan normativ utgångspunkt kritisera idéer för dess logiska uppbyggnad borde vara en central uppgift för forskare som ägnar sig åt politiska idéer. En annan viktig och intressant uppgift för politisk filosofi och teori är att diskutera vad ett konsekvent tillämpande av någon idé skulle implicera. Det viktiga är bara att hålla i minnet att detta är undersökningar *med andra syften* än att försöka förstå vad en speciell aktör avsåg med vissa ställningstaganden.

Men vem är det som gör en tingstensk analys, vem tillämpar kontextuell tolkning och vem begår felslut? Enligt min mening tillämpar inte Elvander Tingstens idékritiska metod i den text Lagergren hänvisar till eller i den uppsats i Statsvetenskaplig tidskrift som explicit behandlar Kjellén och nazismen (Elvander 1956). Här handlar det snarare om att undersöka om det

finns överensstämmelser mellan Kjelléns idéer och de som var centrala i nazismen, på samma sätt som Lagergren undersöker om det finns överensstämmelser mellan Kjelléns tänkande och idéer som präglade den svenska välfärdsstaten.⁴ Enligt mitt synsätt gör dessutom Elvander en kontextuell tolkning av Kjelléns skrifter och tal. Elvanders tolkning är ju i hög grad baserad på den samtida debatten, något som är en förutsättning för att förstå Kjellén. Till skillnad mot Lagergren uppmärksammar Elvander att Kjelléns vetenskapliga analys och politiska propaganda är "oupplösligt sammanflätade i hans skrifter" (Elvander 1956, 16). Även om Elvander överdriver "sammanflätningen" så borde väl ett minimikrav på kontextuell analys vara att de mer politiska skrifterna utnyttjas när man ska försöka förstå Kjelléns ståndpunkter. Inte minst om syftet sedan är att förstå hur dessa idéer omsätts i politiska sakfrågor. Elvanders viktigaste bidrag till Kjellénforskningen återfinns dessutom i en bok som huvudsakligen behandlar en annan högerman, Harald Hjärne, och det är i kontrasten mellan dessa som t.ex. förståelsen av Kjelléns (extrema) nationalism blir tydligast.

Ett annat grundläggande krav för en kontextuell analys borde vara att relatera till skrifter som Kjellén hämtar inspiration ur och att återge vilka personer och idéer han polemiserade mot. Allt detta finns hos Elvander, men saknas i stor utsträckning i Lagergrens framställning. Det måste också vara förklaringen till att Lagergren finner det helt obegripligt att Elvander tycks se något negativt i att Kjellén huvudsakligen läste, lät sig inspireras av och anknöt till tysk samhällsforskning:

Det är svårt att se logiken i att det skulle vara tvivelaktigt att låta sig inspireras av en livaktigt intellektuell miljö; även den tidiga socialdemokratins hämtade idéer från Tyskland. Kjelléns resonemang och många referenser till tyska statsvetenskapliga teorier och politiska skrifter bör, menar jag, tolkas som ett uttryck för att han var väl insatt i den dåtida europeiskt dominerade politiskt-teoretiska diskursen och den därmed förbundna debatten. [...] Därför visar Kjellén prov på en allmänbildning och mångsidighet utöver det vanliga... (93f)

I det citat från Elvander som Lagergren hänvisar till står inget om att den starka anknytningen till den tyska debatten skulle vara något negativt (däremot att påverkan är *ensidigt* tysk), men det kanske är en kontextuell tolkning av Elvander som författaren gör; givet att man läst hela kapitlet om Kjellén framgår det klart att det också ska tolkas som kritik. I dag uppfattas det emellertid, precis som Lagergren hävdar, som något positivt att ta intryck av en internationell debatt, inte minst den centraleuropeiska. Men vad handlar det om egentligen? Vad är det som upprör Elvander? Vad är det för idéer Kjellén står för och som Elvander avser när han pekar på influenser från "den tyska extrema konservatismens åskådning" (Elvander 1961, 325)?

Den tyska debatt som Elvander åsyftar och som Lagergren kallar "intellektuellt livaktig" är bland annat vad som kallades *1914 års idéer*, en benämning som Kjellén själv hämtade från tysk debatt (Elvander 1956, 35). I anslutning till den tyska krigslitteraturen, och i öppen polemik mot fredsvännerna inom socialdemokratin, argumenterade Kjellén för krigets nödvändighet, på samma sätt som han redan på 1890-talet antytt att ett krig mot Norge kunde bli nödvändigt för att hävda Sveriges ära och storhet (Elvander 1956, 16). Det är inte svårt att hitta argument om krigets nödvändighet i Kjelléns skrifter, även de som Lagergren betecknar som vetenskapliga (t.ex. 1915, 40):

Kriget är ett bad till ny födelse för nationalismen. Ingenting lär oss så handgripligt att vi äro en nation för oss själfva, hörande samman i ett gemensamt fosterland, som kriget (Kjellén (1910) 1915, 42).

Att dessa idéer även i sin samtid väckte starka reaktioner behöver man inte undra mycket över (se Isaksson 1985, 313). Hjalmar Branting konfronterade Kjellén och 1914 års idéer och invände även mot dennes syn på att staten var "sitt eget ändamål". Grunden för 1914 års idéer var det som "predikats av Treitschke, som den filosofiska kvintessens av Bismarcks järn- och blodspolitik", menade Branting (1927, tal hållet 1917). Treitschke, som Branting nämner, var en mycket inflytelserik och central person i den tyska akademiska debatten. Han såg Tyskland som

romarrikets sanna arvtagare och förespråkade att landet med våld skulle uppfylla denna uppgift. Treitschke var likaledes utpräglad antidemokrat och förespråkare för auktoritärt styre. Kjellén hade redan vid sina första insatser i unionsstriden hänvisat till Treitschke och uppenbarligen stod det klart för samtiden varifrån han hämtade sina idéer (Elvander 1961, 210, även 1957, 21). När Wigforss skrev sin bok om världsfreden var det för att skildra atmosfären i den tyska intellektuella världen och dess fokusering på "militarism och krigskult och krigsfilosofi och det utvalda folket" (Wigforss 1951, 21). Wigforss karaktäristik av den tyska samtida debatten är alltså en annan än Lagergrens.

Dessa exempel, det finns många fler, visar tydligt att Elvander i mycket högre grad än Lagergren gör en kontextuell tolkning. Jag skulle vilja påstå att Lagergrens analys mer är en studie av Kjelléns idéer i sig, än ett sätt att förstå dem i deras kontext. Den blir i själva verket mer kontextlös än Tingstens egna analyser. Ett aningen trubbigt mått på detta är att i genomgången av Kjelléns politiska tänkande (sidorna 93-112) nämns inte en enda av dem han debatterade med och inte heller några av dem han hämtade inspiration av.⁵ Man kan kalla det en rekonstruktion av Kjelléns idéer. Lite elakare kan man kanske säga att Lagergren genomför en tingstensk idékritik, men utan kritik.

En liknande invändning har jag mot Lagergrens kritik av Elvanders påstående att Kjellén var extremt konservativ.⁶ Nationalism och organisationstänkande utgör två av de viktigaste hörnstenarna i konservatismen, och det finns knappast någon i svensk politisk historia som mer konsekvent använder sådana idéer och drar dem till sin ytterlighet, än Kjellén. Man behöver inte heller leta länge för att finna att det var precis så han uppfattades även av sin samtid.⁷ Diskussionen inom högern om unionsrätten har av Evert Vedung karaktäriserats som en strid mellan moderatkonservativa och ultrakonservativa, där Kjellén givetvis hörde till de senare (Vedung 1971, 75). Kjellén stod både personligen och ideologiskt närmare Trygger än Lindman, som visserligen rycktes med i Kjelléns "nationella förkunnelse", men tog mindre intryck av hans försök att lansera en ny konservativ ideologi

(Anderson 1956, 65). Det är just pga av Kjelléns utrerade konservatism som han ibland kunde hamna på samma linje som socialdemokraterna och på konfrontationskurs med övriga konservativa.⁸

Lagergren vill även på en tredje punkt bidra till en omtolkning av Rudolf Kjelléns idéer. Kjellén har ju för det mesta fått symbolisera motståndet mot införandet av allmän rösträtt. Nu får vi istället veta att han såg det som en "rent empirisk fråga" och att han i själva verket "inte ... förkastar demokrati som statsskick" (111). Det demokratiska styrelseskicket ska "dock sträva efter att åstadkomma en nationell samling" (112).

Fredrika Lagergren får det att låta som om Kjellén i själva verket förespråkade införande av allmän rösträtt. Det är visserligen sant att han under en tid, efter unionsstriden och några år framåt, i retoriken förespråkade allmän rösträtt. Men det var inte ens vid denna tidpunkt någon obegränsad demokrati han förespråkade. Kvinorna var hela tiden uteslutna och de gamla maktägande bönderna skulle skyddas. Någon idé om en medborgare – en röst stod han så vitt jag och andra kunnat upptäcka, aldrig för (jfr Elvander 1961, 282). Det är märkligt hur Lagergren undviker de avgörande reservationerna som Kjellén gör. Visst kan man läsa Kjellén som om han hävdar att det är en *empirisk* fråga om demokratin fungerar. Men det är ju också intressant att veta att han var övertygad om att den inte skulle fungera i längden. Möjligen kan hans argument kallas "empiriska", men de var i så fall inte särskilt väl underbyggda. Kjellén trodde inte att utvecklingens hjul snurrat förbi de alternativa styrelseskicken för all evighet. Själva poängen med att använda hjulet som metafor var snarast att argumentera för att demokratin bara var ett tillfälligt och dessutom olyckligt tillstånd. Denna synpunkt – att ett demokratiskt styrelseskick medförde olyckliga konsekvenser – var förövrigt vanligt bland konservativa även efter 1919 (Söderlind 1961, 151f).

Att det demokratiska styrelseskicket ska sträva efter att åstadkomma en nationell samling, är inte någon oväsentlig reservation. Låt oss titta närmare på vad Lagergren berättar att Rudolf Kjellén egentligen stod för.

För att få en sådan nationell samling är det, menar Kjellén, nödvändigt att utforma politiska institutioner som skapar samförstånd mellan olika intressegrupper så att dessa förmå arbeta för det allmänna bästa. Den lösning som Kjellén pekar på är förknippad med ett styrelsesätt vi förknippar med den "svenska modellen": korporatism. (112)

Låt oss för det första fundera över vad Kjellén kan ha menat med det allmänna bästa. Ja, inte var det att förespråka en ekonomisk omfördelning i syfte att skapa social och ekonomisk jämlikhet eller rättvisa. För Kjellén var det, som Lagergren skriver, tydligt att *socialismen* bara "var inriktad på att värna om ett folklager – arbetarklassen – medan konservatismen ser till det allmänna bästa" (113). Så här beskrev Kjellén själv grunden som folkhemmet skulle byggas på:

Ett är säkert: endast på sin egen grund kan Sverige byggas ut till det lyckliga folkhem, som det är ämnadt att blifva. Endast i nationalismen finnes den frälsning mot de tidens röster, som i den missförstådda internationalismens namn vilja locka breda folklager till otrohet mot sina providentiella lifsbetingelser – d. v. s. mot sin egen innersta personlighet (Kjellén 1915, 56).

I mycket stark polemik mot framför allt Branting förklarade han alltså att socialdemokraterna inte förstod sitt eget bästa, sin egen innersta personlighet. Som så många andra förespråkade Kjellén samarbete och nationell samling *runter de idéer han själv stod för!*

Som ett sorts slutgiltigt belägg för att Kjellén nästan var en gråsose i Lagergrens ögon, konstateras att han även förespråkade korporatism. Här får läsaren av Fredrika Lagergrens avhandling själv uppmärksamma att det finns en viss skillnad mellan Kjelléns förslag och korporatismen i den svenska modellen. Kjelléns förslag var att vissa intressen skulle bli representerade i *parlamentet*. Detta tycks han själv ha lanserat som en variant av demokrati. Det är alldeles uppenbart att Kjelléns idé om korporatism grundade sig på en önskan om att hindra arbetarnas numerära övertag att slå igenom. Grupperna skulle representeras på ett sådant sätt att det motsvarade deras sociala värde. Detta var ingenting annat

än ett försök att först förhindra och sedan avskaffa den lika rösträtten, dvs tvärtemot vad Lagergren antyder (jfr Tingsten 1933, 77 f). Omkring 1918 var Kjellén beredd att gå så långt som att hävda att intresserepresentation kunde leda till att partiväsendet avskaffades (Elvander 1961, 291). Visserligen accepterade Kjellén demokratin "som det givna och ofrånkomliga i dagens läge". Men han spådde demokratins fall och av allt att döma *önskade* han också detta, menar Elvander (1961, 285-288). In i det sista hävdade Kjellén att folkets vilja—så som han själv förstod begreppet i dess "romantiska" betydelse—bäst kunde tolkas av en stark ledare (Elvander 1956, 25f).

Kjelléns ståndpunkter var, som Lagergren visar, inbäddade i och sprungna ur ett vetenskapligt resonemang. Om det är vi eniga, även om jag till det skulle vilja foga att man (med ett tingsenskt perspektiv) kan ifrågasätta hur hållbara dessa teorier rent logiskt är, liksom att han inte alls var så beläst som han framställs av Lagergren (jfr Aspelin 1950, 35). Någon riktig framgång hade han aldrig ens i sin samtid, eftersom politikerna betraktade honom som vetenskapsman och hans vetenskapliga kollegor som en politisk publicist (Aspelin 1950, 31). Men oavsett hur bra dessa vetenskapliga resonemang skulle falla ut vid en sådan *kritisk* granskning är, enligt min mening, Nils Elvanders karaktäristik av Kjellén—*extremt konservativ och antidemokrat*—ytterst träffande. Kjellén var dessutom, åtminstone fram till slutet av första världskriget, okritisk förespråkare av i Tyskland dominerande idéer om krigets nödvändighet och stormakternas rätt att expandera på andras bekostnad. Hans viktiga verk *Sverige* (1917) avslutas med: "Inte heller Sveriges folk-ska förmå undandraga sig inflytande av idéerna från 1914".

Folkhemsmetaforens roll

Syftet med att studera införandet av proportionellt valsystem och inrättandet av Socialstyrelsen är alltså att "visa hur folkhemsideologin bäddas in i de två folkhemsinstitutionerna". Lagergren vill vidare "undersöka hur folkhemsideologin som analyserats i ljust av de två idébärarna Ellen Key och Rudolf Kjellén fick betydelse

vid genomförandet av" dessa två beslut (132). Det handlar om att "undersöka vilken typ av politiska idéer som användes för att legitimeras beslutet"(138). Slutsatsen blir sedan entydig:

Metaforen "folkhemmet" spelade en viktig roll vid utvecklandet av en specifik kollektivistisk ideologi som anammandes av den politiska eliten under industrialismens genombrott i Sverige (181).

Vilka belägg finns då för att folkhemsideologin var avgörande, eller åtminstone "spelade en viktig roll" för det proportionella valsystemets utformning? Till att börja med kan vi konstatera att själva metaforen av allt att döma inte spelade någon roll överhuvudtaget. Ingen av de aktörer som kommer till tals i texten använder termen.⁹

Hur märks då att själva idén om ett folkhem påverkar aktörerna? På *tre* ställen i kapitlet betonas särskilt överensstämmelsen mellan folkhemsideologin och beslutet att införa ett proportionellt valsystem (143, 144 och 150). Dessa belägg är enligt min mening inte särskilt övertygande. De är till att börja med tämligen vaga. Allvarligare är att samtliga dessa tre citat har en mycket speciell mottagare, nämligen den bångstyriga högerflygeln som regeringen Lindman försöker få med sig. Det Lagergren tolkar som samförstånd är helt enkelt försök att tona ner det radikala i förslaget för att lugna motståndarna inom partiet; att betona för dem att förslaget är den bästa kompromiss som går att åstadkomma samt att högern måste passa på att påverka utvecklingen innan det är för sent. Ett mer kontextuellt förhållningssätt skulle utan tvekan vara till nytta här.

Vid Socialstyrelsens tillkomst är det mycket lättare att se specifika inslag som går att koppla till en folkhemstanke. Inte heller vid detta beslut tycks dock själva metaforen spela någon roll. Däremot är det uppenbart att här betonas, som Lagergren skriver, "hela samhällets trevnad, hälsa och välfärd" (169). Det korporativa arrangemanget med parterna i myndighetens styrelse, liksom inslagen av generell välfärdspolitik är naturligtvis särskilt intressanta härvidlag. Detta tydliggörs på ett bra sätt i avhandlingen (t.ex. 172). Det är alldeles uppenbart att Socialstyrelsens konstruktörer föreställde sig att reformen

skulle bidra till nationell samling. Vad man hoppades på var helt enkelt att de åtgärder som vidtogs skulle undergräva grogrunden för en revolution.

Enligt Lagergren stod de svenska politikerna inför ett vägval 1907, den konkurrensinriktade och liberalt präglade majoritetsvalslösningen eller den på samförstånd grundade idén om proportionell fördelning av mandat i parlamentet. Man valde det senare *därför att* det vid denna tid dominerade en folkhemsideologi som Ellen Key och Rudolf Kjellén var ”typiska” uttolkare av. De båda eller åtminstone de idéer de förmedlar är alltså *orsaken* till att vi i dag har ett proportionellt valsystem och inte ett som bygger på majoritetsvalsprincipen, och till att Socialstyrelsen fick sin speciella utformning. Några riktigt bra belägg för detta har jag emellertid svårt att hitta. I inget av fallet kan man alltså tydligt se hur metaforen – eller ens vissa stickord som tydligt härrör från folkhemsmetaforen – används i diskussionen. Varken folk, hem, nationell samling eller omsorg nämns någonstans. Av Ellen Keys och Rudolf Kjelléns idéer ser man heller ingenting. Det fanns definitivt en samförståndsanda – eller om man så vill samförståndsideologi – men den hade växt fram tidigare, varken Key eller Kjellén var de som uppbar denna tanke.

Det är ju uppenbart att särskilt Kjelléns idéer hade kunnat förverkligas med en helt annan typ av styrelseskick. Enligt Arvid Lindmans biograf, Ivar Anderson, tog inte Lindman särskilt mycket intryck av Kjelléns inlägg i rösträttsdebatten (Anderson 1956, 65.) Länken mellan Ellen Key och Rudolf Kjellén är lika vag till beslutet om nytt valsystem i Sverige som införandet av proportionella valsystem i andra länder, t.ex. Sydafrika. Som tidigare påpekats saknas den nödvändiga mekanismen i Lagergrens förklaring.

Det som ägnas mest utrymme i genomgången av Ellen Key är inte oväntat hennes särartsfeminism. Även Kjellén står ju för ett särartstänkande, men är väl knappast feminist. Skillnaden mellan de två ”folkhemsideologerna” är i själva verket mycket stor, vilket även avhandlingsförfattaren påpekar. Medan det är helt centralt i Keys politiska program att kvinnorna och deras roll ska inkluderas i politiken, har Kjellén den

rakt motsatta åsikten. Något förundrad blir man av att Lagergren inte därmed tycker att det är något problem att fastställa folkhemstanken i detta avseende.

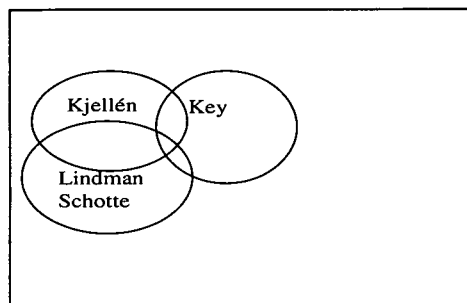
Kluvenheten inför kvinnornas roll i politiken kännetecknar folkhemsideologins genustänkande och är därför inte ett tecken på inkonsistens (109).

Däremot är Key ”mest konsistent” eftersom det överensstämmer med folkhemsmetaforens kognitiva klustermodell att det både finns en far och en mor (109). Så som jag tidigare påpekat tycker jag att det är mindre intressant om idéerna stämmer med en fullständigt kontextlös och aktörlös tolkning av en metafor. Mer intressant är vilken av dessa idéer som återspeglas i de centrala aktörernas ”praktiska ideologi” och i politiska sakfrågor.

Det tycks trots allt vara Keys särartstänkande som tydligast ska ha bäddats in i besluten vid de formativa momenten (20).

I folkhemsideologins genusordning återfinns dock kvinnorna som en politiskt relevant grupp då de antas vara bärare av en för samhället värdefull egenskap: moderlighet (186).

Men är det rimligt att hävda att denna del av folkhemsideologin präglade rösträttsreformen respektive inrättandet av Socialstyrelsen och den svenska välfärdsstatens specifika utformning? Jag vill nog påstå att vi inte får något riktigt tillfredsställande svar på någon av dessa frågor.¹⁰ Präglar särartstänkandet överhuvudtaget den svenska välfärdsstaten? Enligt Diane Sainsburys forskning gör det inte det (Sainsbury 1999, 86-94.) Ett av huvudargumenten är att Sverige har en mycket väl utvecklad barnomsorg, i första hand daghemsverksamhet, något som Ellen Key ställde sig tveksam till. Key ansåg att barnen helst borde fostras i hemmet av modern. Inte på grund av att barnen skulle må dåligt av att vara ifrån sina föräldrar. Som i de flesta andra av Keys ståndpunkter knyts denna omsorg till risken att individualiteten hotas. Kindergarten, som den dåtida termen lydde, var enligt Key ”ett af de yppersta medel att dana svaga mångfrestare och sega ”hjordmänniskor”” (Key 1900, 68). Hon fick, som bekant, inget starkt genomsåg för denna del av *hemmet*-ideologin.

Figur 1. Beröringspunkter mellan idéer som präglade Key, Kjellén och huvudaktörerna vid besluten 1907 och 1912.

Hur ska vi då sammanfattningsvis bedöma huruvida Keys och Kjelléns idéer "anammades av den politiska eliten under industrialismens genombrott i Sverige" (181)? Det är sant att Ellen Key betonade att den sociala omsorgen borde byggas ut, även om hon starkt varnade för att detta inte fick leda till att individualismen förkvävdes. För Rudolf Kjellén var frågan om nationell samling central, framför allt för att en sådan krävdes för att landet skulle kunna uppnå den storhet som han ansåg viktig (Elvander 1956, 31; Isaksson 1985, 245). I den bemärkelsen finns en likhet mellan Key och Kjellén; det finns ett visst inslag av kollektivism i bådas tänkande även om Kjellén är beredd att gå mycket längre än Key i detta avseende. Båda ansåg att staten hade en viktig roll i att tillgodose denna nationella omsorg om medborgarna.¹¹ Vilka idéer som präglade de centrala aktörerna – t.ex. Lindman och Schotte – vet vi närmare bestämt inte, eftersom författaren väljer att inte studera detta. Men av besluten att döma var tanken om att skapa samförståndslösningar ledande för båda. Även det kan kallas kollektivistiskt. Men frågan är då om dessa likheter räcker för att vi ska säga att Kjelléns och Keys folkhemstanke influerade aktörerna vid det formativa momentet. Enligt min mening vet vi endast att det finns viss överensstämmelse mellan deras tankar, men att mycket talar för att skillnaderna är större än likheterna (figur 1).

En central fråga för hur vi ska värdera undersökningens resultat är alltså i vilken mån en sådan överensstämmelse är intressantare än de skillnader som också finns.

Key, Kjellén, Per Albin Hansson och folkhemmet

I sin avhandling gör Fredrika Lagergren anspråk på att ha förklarat inte bara beslutet att införa proportionellt valsystem samt att inrätta Socialstyrelsen. Föreställningen om ett folkhem är dessutom "kopplad till ett specifikt svenskt sätt att bedriva välfärdspolitik" (19). Besluten i början av 1900-talet bildade ett institutionellt ramverk, vilket innebar att utvecklingen av välfärdsstaten därefter följde den stig som därigenom trampades upp. Dessutom utgjorde själva metaforen begränsningar för politikens fortsatta utformning. Folkhemstanken, så som den användes även av socialdemokraterna tioåret år senare och en lång tid framåt, var således i grunden densamma som den som Kjellén och Key förespråkade.

Lagergrens avhandling "vilar... på antagandet" att det förekommer formativa moment och stigberoende (121), och det slås fast som en utgångspunkt tidigt i avhandlingen att de idéer som påverkade mellankrigstidens Sverige "redan fanns nedlagda i den svenska statens institutionella utformning när den socialdemokratiska eran inleddes på 1930-talet" (19).¹² Till att börja med vill jag hävda att frågorna om – och i så fall när – det överhuvudtaget förekommer kritiska knutpunkter, formativa moment och stigberoende bör hållas empiriskt öppet. Det är dessutom viktigt att skilja mellan olika typer av stigberoende och spårbundenhet (Öberg m.fl. 1999, 31 f, 288 ff). Jag ställer mig också lite undrande inför den metod Lagergren väljer att använda sig av:

Med utgångspunkt från språkvetenskaplig teori kommer jag här att tillbakavisa påståendet att det existerar olika folkhemsbegrepp i den svenska kulturen (45).

Frågan är om det är möjligt att göra det med "språkvetenskaplig teori". Lagergren anknuter här till Lakoffs idéer om idealbaserade kognitiva modeller. Hans idéer om att metaforer, kan få stor betydelse för vårt sätt att handla, blir Lagergrens sätt att "hantera förhållningen mellan idéer och historisk utveckling" (190). Utgångspunkten är att språket spelar en mycket avgörande roll för vårt tänkande. De tankebilder, t.ex. metaforer som vi använder oss av, begränsar våra före-

ställningar: vi tvingas tänka inom ramen för metaforen. Medan Tingsten och andra ”antyder att ett ord kan ändra betydelse när någon aktör väljer att omtolka eller omdefiniera det”, ansluter sig Lagergren till Lakoff som menar att vi inte kan förändra innebörden i ett ord från en dag till en annan när de väl är inbyggda i vårt konceptuella system.¹³ Här tycks det mig som om Lagergren gör ett antagande om något som empiriskt borde undersökas. Visserligen påpekar författaren att det ”inte finns någon anledning att anta att innebörden i en politisk metafor som folkhemmet är fastlagd en gång för alla” (46). Men slutsatsen blir ändå att metaforen har en ”bestämd betydelse inom ramen för det språkspel där metaforen användes” (51). Tanken med de idealbaserade kognitiva modellerna är visserligen att en metafor kan uppfattas och användas lite olika, men det viktiga är att innebörden i grunden är densamma. Om inte ett begrepp *kan* användas på i grunden olika sätt räcker det förstås med att visa att två aktörer – t.ex. Kjellén och Per Albin – använder samma begrepp för att bevisa att de stod för samma sak. På så sätt kan man alltså med ”språkvetenskaplig teori tillbakavisa påståendet” att ett begrepp används på olika sätt av olika aktörer.

Ett alternativ är att man koncentrerar sig på de olika tänkbara tolkningarna, idealbaserade modellerna, av ett begrepp. Om olikheterna är tillräckligt stora blir det emellertid snarast ointressant om det rent språkligt finns likheter. Låt oss ta begreppen *folket* och *folkviljan* som exempel. Detta exempel använder Lagergren själv och visar att de har olika betydelser: en romantisk bestämning och en som syftade på de lägre klasserna (53f). När Kjellén talade om *folket* syftade han på ett begrepp som ligger nära staten eller nationen. Den sanna folkviljan är alltså enligt Kjellén detsamma som statens och det eviga folkets vilja; tidigare generationer och kommandes. På så sätt fanns det en motsättning mellan demokrati och folkets vilja. En stark ledare var istället det bästa sättet att förverkliga den sanna folkviljan (Elvander 1956, 25f.) För socialdemokraterna vid samma tid, t.ex. Branting och Per Albin Hansson, syftade folket oftast på de fattiga arbetarna, statarna och tjänstefolket.¹⁴ Det blir då helt naturligt att använda demokrati

för att realisera folkviljan eftersom de fattiga då ges ett numerärt övertag vid valen. Det är klart, att på en mycket allmän nivå, så syftar både Kjellén och Branting på samma sak när de använder begreppet ”folket”. Men likheten – många människor i ett visst land (?) – är tämligen ointressant i förhållande till olikheterna. Ska vi ändå hålla fast vid att ”ett ord inte kan förändras från en dag till en annan” eller som i det här fallet betyda olika saker vid samma tidpunkt?

Jag tycker också att detta exempel visar att det finns en motsättning mellan att ”undersöka innebörden i folkhemsmetaforen genom att söka ringa in de kognitiva modeller som återspeglas i folkhemsmetaforens användande i det politiska språket” genom att läsa i Svenska Akademiens ordbok, och att *kontextuellt* fastställa hur metaforen används. Trots att den kontextuella metoden förespråkas används Lagergrens tolkning av Lakoffs idé flitigt för att fastställa vad som kan ha menats med ”Folkhemmet”. Lagergrens slutsats är, att i kombination med *hem* används även *folk* i sin romantiska bestämning. Det är möjligt att hon har rätt, men hon testar det inte empiriskt. Om hon har fel – vilket jag tror och återkommer till senare – finns här en avgörande skillnad i hur metaforen används och uppfattas. Det avgörande belägget för Lagergren blir helt enkelt följande resonemang:

Folkhemsmetaforens ”hem” uttrycker ett romantiskt ideal för det goda livet inom familjens och gemenskapens hägn. Bestämningen av ”folk” bör ses i förhållande till detta romantiska hemideal och det blir då tydligt att folk här används i betydelsen utökad familj och därför inte ses i motsats till överheten. Folkhemsmetaforens ”folk” är med andra ord inte synonym med ”klass” eftersom det vilar på romantikens breda folkbegrepp (55).

Varför folk ”bör ses” på detta sätt får vi inga andra belägg för än denna argumentation. Detsamma gäller användningen av egnahemsideologin (125). Vilka faktiska skillnader som aktörerna gjorde mellan dessa begrepp, i den mån de nu användes, får vi aldrig veta.¹⁵

Enligt min mening bör det empiriskt prövas om metaforen hade någon betydelse, det är inget som kan fastslås. Tidigare har jag pekat på att metaforen som sådan inte användes av dem som

fattade de studerade besluten. Avslutningsvis finns det nu anledning att fundera om Lagergren trots allt har några goda belägg för att hävda att det var "samma önskan att skapa ett 'hem för folket'" (181) som Kjellén, Key, Lindman, Schotte, Per Albin Hansson, och senare Gustav Möller och Tage Erlander hade.

Till att börja med kan vi använda oss av Lagergrens egen beskrivning av den folkhemstanke som framför allt Kjellén stod för:

Syftet är – för att använda en kjellénsk terminologi – att motverka de nivellerande demokratiska krafterna genom att införliva massan i ett välordnat politiskt system. På så sätt kan ett samhälle byggas där varje intressegrupp ges det utrymme denna anses berättigad att erhålla i egenskap av att representera en del av statsorganismen... Samtidigt innebär detta att den enligt folkhemsideologin organiskt framväxta klasstrukturen bevaras (184). [...] Syftet är inte att i första hand utplåna klasskillnader och ojämlikhet för att dessa är orättvisa i sig, utan att främja nationell samling kring den pågående ekonomiska och sociala ordningen". (185).

Samma sak har tidigare i avhandlingen betonats vid beskrivningen av inrättandet av Socialstyrelsen. "Socialpolitikens främsta uppgift är enligt kommittébetänkandet inte att av rättviseskäl skapa materiella fördelar eller minska klassklyftorna" (167).

Den folkhemsideologi som enligt Lagergren spelade en stor roll under seklets första decennier, syftade alltså till allt annat än ekonomisk omfördelning av rättviseskäl, sådana saker ansågs inte vara till det allmänna bästa, enligt dess uttolkare. Den precisering av folkhemstanken som görs på sidan 184 och främst tycks mig helt enkelt vara vanlig traditionell socialkonservatism. Folkhemmets invånare ska visa "prov på lydnad och ordningsamhet", då kan samtliga befolkningsgrupper få sin "beskärda del" (185).

Jag menar att det finns avgörande skillnader mellan denna tidiga folkhemstanke och den som lanserades av Per Albin Hansson.¹⁶ Skillnaderna är så stora på just de punkter som Lagergren i citaten här ovan anför som centrala, att de bör betraktas som olika idéer. Lagergren citerar Hanssons klassiska tal i 1928 års remissdebatt

(56) och konstaterar senare att när detta tal hålls "är således det avgörande klivet för länge sedan taget vad gäller socialdemokratiens anammande av folkhemsmetaforen och därmed förbundna folkhemsideologins politiska idéer" (156).

Vad som inte alls uppmärksammas i Lagergrens avhandling är att Per Albin Hansson håller sitt tal mot bakgrund av vad han uppfattar som en orättvis skattesänkning (AK 1928:3, 10 f). Med det i beaktande blir det helt uppenbart att Per Albin Hansson vänder sig mot tanken att det är möjligt att skapa ett folkhem utan ekonomisk omfördelning, som tidigare konservativa med Kjellén i spetsen stått för. Det är genom att arbeta "för en ny social och ekonomisk ordning" man "gör folket lyckligt". I *klarspråk och i öppen polemik* mot hur folkhemsbegreppet tidigare har använts för att bevara gamla privilegier, och utan den centrala komponenten ekonomisk utjämning, dundrade den socialdemokratiska oppositionsledaren från talarstolen:

Vid högtidliga och, för övrigt, även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet. [*Den följande, av mig fetlagda delen, utelämnas när Lagergren citerar talet på sidan 58: J Bilden har måhända efter den senaste stora författningsreformen fått en flitigare användning än tillförne, men även under det politiska fåväldets tid tillgreps den från makthavarnas sida, i synnerhet när det gällde att hos massorna inpränta känslan av förpliktelse till det allmänna, skyldigheten att bära bördor och bringa offer. [... Sedan följer den mest klassiska passagen "att det goda hemmet inte känner till några privilegierade" osv. Därefter fortsätter PA med formuleringar som inte återges i avhandlingen.*] Skall det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet, måste klasskillnader avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokrati genomföres och tillämpas även socialt och ekonomiskt (AK 1928:3, 11).

Därefter fortsätter Per Albin Hansson att argumentera mot det aktuella skatteförelaget i 1928 års budget, som enligt hans mening motverkade

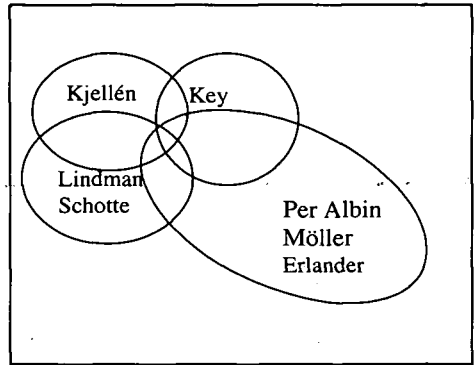
en ekonomisk omfördelning. Per Albin Hansson är alltså väl medveten om att det här är fråga om en metafor som står för just de saker som Lagergren pekat på, men att han ville distansera sig från den betydelse som t.ex. Kjellén lagt in. Det handlar alltså inte om att omedvetet fångas av en metafor med en bestämd betydelse, utan att *öppet och medvetet ändra betydelsen av den* av strategiska skäl. Lagergren tolkar Per Albin Hanssons sätt att omväxlande använda medborgare och folk som att han "tvekar" (58) mellan en mer individualistisk och en kollektivistisk metafor. När man läser hela hans tal förstår man istället att just detta är Per Albin Hanssons sätt att spränga gränserna för den gamla tolkningen av metaforen. Det retoriska trick han därvid använder sig av är att betona att han – till skillnad från andra förstår man – förespråkar byggandet av *det goda* folkhemmet. I sitt andra anförande, tolv timmar senare, behåller han nämligen samma strategi, återkommer med en likartad argumentation och understryker dessutom särskilt

att privilegierna måste försvinna, och att vi få ett samhälle fotat på rättvisa, på hänsyn och samarbete, med ett ord, att vi ersätta klass-samhället med det goda folkhemmet (AK 1928:105).

Enligt min mening speglar detta bland annat den socialdemokratiska användningen av begreppet folk, som Lagergren med sin språkvetenskapliga metod, tillbakavisar. Kjellén förstod ordet *folk* i den romantiska betydelsen, medan socialdemokraterna ofta menade "de underprivilegerade". Det är just den skillnaden som återspeglar sig även i hur folkhemsmetaforen användes.

Kan man då ändå inte säga att det bara rör sig om varianter av samma folkhemstanke? Uppenbarligen är det i alla fall Lagergrens linje (181). Och visst kan man hålla med om det – på en mycket allmän nivå. Visst finns det likheter, men skillnaderna – det som Lagergren väljer att kalla olikhet i perspektiv – är desto större och framför allt avgörande för utvecklingen av Sveriges *specifika* välfärdsstat.

Lagergren tillbakavisar – eller negligerar – också Bermans argument att de idéer man undersöker måste ligga på en lämplig nivå (1998, 22f); de får inte vara för allmänna och inte för

Figur 2. Överensstämmelsen mellan de tidiga folkhemsideologerna och de senare.

specifika. Redan i inledningen av avhandlingen, när väldigt olika varianter av kollektivistiska idéer likställs, undrar man över detta. Mycket riktigt blir det också så att Kjelléns och Keys variant av Folkhemmet, även efter den precisering som Lagergren gör, kan implicera i stort sett vilka tillämpningar som helst.

På samma sätt som det fanns en vag överensstämmelse på allmän nivå mellan Kjellén, Key, Lindman och Schotte, kan relationen till de socialdemokratiska välfärdskonstruktörerna illustreras (figur 2).

Slutsats

Svensk politik har länge präglats av frånvaro av riktigt kraftfulla ideologiska motsättningar. Det fanns i själva verket en tämligen omfattande konsensus om flera av de centrala välfärdsbesluten, även om man var oense om nivåerna på statens ansvarstagande (Se t.ex. Uddhammar 1993.) En grundläggande och medvetet utformad samförståndspolitik har kunnat spåras åtminstone till Erik Gustaf Boströms riks- och kommittépolitik i slutet av 1800-talet (Nyman 1999) och hade betydelse för demokratins genombrott (Olsson 2000). En anledning till detta var förmodligen den dominans av kollektivism, som inte bara socialdemokraterna utan även den konservativa högern pläderade för (Ljunggren 1992). Någon egentlig liberal eller individualistisk utmaning har aldrig funnits i svensk politik. Sannolikt bidrog denna överensstämmelse mel-

lan konservatism och socialism till att intresse-representationen i beredande och implementerande organ kunde bestå under nästan hela 1900-talet. Detta preciseras på ett mycket intressant sätt i Fredrika Lagergrens avhandling. Tydligt ser vi hur till och med den yttersta högerns ideologiska härförare, de socialistiskt inriktade sekel-skiftesliberalerna och "betongsossar" har en i många avseenden sammanfallande syn på att frågor ska lösas i samförstånd och att staten har ett ansvar för att ta hand om de mest utsatta i samhället. I en internationell jämförelse skulle detta bli ännu intressantare.

Vad Fredrika Lagergren visar är att svensk politisk historia präglas av samförstånds lösningar, vilket såväl införandet av proportionellt valsystem som inrättandet av Socialstyrelsen tydligt illustrerar. I det första fallet kan detta mycket väl vara en effekt av strategiskt agerande snarare än av ideologisk övertygelse, i det andra fallet är det emellertid otvetydigt att samförståndsandan genomsyrade beslutsfattarnas tankevärld. Därmed noterar vi Lagergren inte att Ellen Keys eller Rudolf Kjelléns tänkande spelade någon roll för detta, utöver att det på ett mycket allmänt plan går att hitta vissa inslag i beslutsfattandet som överensstämmer med dessa skribenters idéer. Några belägg för att folkhemsmetaforen var betydelsefull får vi inte heller. Det kan bero på att termen egentligen har används ganska sparsamt i svensk politisk debatt. När den används har det, som andra forskare påvisat, varit mer retroaktivt, för att påvisa vad som redan åstadkommit, än som en formativ ledstjärna för framtiden (Åsard & Bennet 1997, 101). Metaforen *Folkhemmet* började på allvar användas för att utveckla den svenska specifika välfärdsmodellen när samförstånds lösningarna för länge sedan var etablerade. Och då användes den i en helt annan betydelse än vad Kjellén och Key hade tänkt sig. Det handlade då om att bygga det *goda* folkhemmet.

Den här mycket läsvärda avhandlingen är som jag sagt ingen slätstruken produkt. Istället för att hävda saker som många gjort tidigare driver Fredrika Lagergren teser som tvingar oss alla att fundera en extra gång. Jag tycker generellt att Lagergren är allt för försiktig med att själv peka ut att hennes teser och tolkningar skiljer sig från

andras. Det hade på några punkter hjälpt läsaren att bättre värdera vad som skrivs och också bättre framhävt Lagergrens egna bidrag.

1900-talets första decennier var en tid full av starka motsättningar, inte minst i krigets skugga. Rudolf Kjellén och Per Albin Hansson var minnsann inga duvungar. I allt detta stim framträder Fredrika Lagergren som en vänlig röst som säger till alla bråkstackarna: "Sluta bråka! I grunden är ni ju alla lika och ni tycker nästan samma sak".

Detta är i och för sig sympatiskt. Men det är en förenkling och gör de vitala idéstriderna under denna tidsperiod något ointressantare än de faktiskt var, tycker jag. Inte desto mindre är det en viktig insikt. Trots att aktörerna var i luven på varandra och tyckte att de stod långt ifrån varandra, fanns det viktiga värden som förenade dem, det visar avhandlingsförfattaren. Hon har visat att t.o.m. Ellen Key och Rudolf Kjellén som var ganska *atypiska* för sin tid, trots allt har vissa idéer gemensamma med varandra och med andra. Om man läser avhandlingen på detta sätt, lämnas ett viktigt bidrag till diskussionen om den svenska välfärdsstatens idéhistoriska rötter.

PerOla Öberg

Noter

1. När Lagergren påstår att "de hus männen bygger bör, enligt Keys resonemang, utsträckas till att omfatta också det stora huset – samhället – så att detta omformas till ett hem för folket" (88), tycks detta vara avhandlingsförfattarens ordval, inte Keys. Se Larsson 1994, 105f. .

2. Citatet är från Aspelin (1950, 18) och alltså inte något samtida citat. Aspelin visar dock själv att det är en rimlig karaktärisering av hur Key och flera andra vid denna tid resonerade och uppfattades. Just Ellen Keys betoning av betydelsen av andlig utveckling var starkt kopplade till en tämligen elitistisk syn på hur kulturella värden förmedlades och utvecklades. Ernst Wigforss minns hur hans kamrater reagerade mot Keys läsning av Nietzsche. De "ville inte falla ner i tillbedjan för genierna" och reagerade därför mot Key. Wigforss berättar vidare att han och vänner i DYG hade "sympatier för Ellen Keys person... De togs inte bort av det lite profetiska, av ge-

niförgudningen, eller den svårsmälta stulen" (Wig-fors 1950, 315 och 408f).

3. Det är Aspelin som har hävdad att Kjellén "företräder en folklig konservatism" (1950, 30). Aspelin kontrasterar Hjärnes klassiska ämbetsmannatradition med Kjelléns vurm för bönder, hantverkare, småhandlare och fabrikanter, men även att han "närmade sig industriarbetarklassen".

4. Elvander konstaterar att det finns flera likheter mellan Kjelléns idéer och nazismen. Han menar dessutom att det finns skäl att tro att detta inte är en tillfällighet eftersom ledande personer inom det tyska nazistpartiet hade kännedom om Kjelléns idéer. Därav följer naturligtvis inte att Kjellén själv var nazist, vilket inte heller Elvander har påstått.

5. Ett undantag är en not om att Lagergren lämnar frågan om Kjellén var inspirerad av Hegel eller ej "åt sidan". I övrigt finns en hänvisning till en dikt av Stagnelius för att illustrera romantikens sätt att betrakta naturen, några hänvisningar till studier av romantiken, samt en hänvisning till kopplingen mellan begreppet "Volk" och den tyska romantiken.

6. Observera att Elvander inte använder termen "extremistiska", det är Lagergrens tolkning av Elvander, se sidan 93.

7. I Svenskt biografiskt handlexikon från 1906 (584), konstaterar man t.ex. att Kjellén i flera frågor, bland annat unionsfrågan och rösträtten, "ställt sig å yttersta högra flygeln".

8. Lindman vände sig t.ex. särskilt mot Kjellén när äganderätten till de norrländska malmfälten diskuterades, se Anderson 1956, 113.

9. Närmast kommer väl en formulering i propositionen när man betonar att rösträttsreformen är *af vital betydelse för vårt folk*. Det föranleder i alla fall avhandlingens författare att göra oss uppmärksamma på detta: "lägg också märke till att Petersson[s] sätt att använda uttrycket 'vårt folk'" (143). Men det är ändå ett aningen skralt belägg för att tanken att själva metaforen skulle ha spelat någon roll.

10. Det enda belägget för att denna del av folkhemstanken spelade roll är hänvisningar till Yvonne Hirdmans studier av hur välfärdsstaten senare utvecklades. Till att börja med känns det lite underligt med tanke på att Lagergren själv är tveksam till Hirdmans studie (20). Om Keys direkta påverkan på socialdemokraterna får man veta ganska lite, annat än att hon uppskattades av de socialdemokratiska kvinnorna (61).

11. I den engelska sammanfattningen är det huvudsakligen den gemensamma synen på att staten ska ta ett sådant ansvar som lyfts fram (202).

12. Samma tes har för övrigt lanserats av Anders Isaksson (1985, 247f) i hans bok om Per Albin Hansson (som inte finns refererad i Lagergrens avhandling). Han menar att "allt faktiskt fanns på plats inför valet 1911, t o m ordet folkhemmet som sammanfattande formel för politikkens strävanden". Intressant nog nämner Isaksson Alfred Pettersson i Påboda och Manfred Björkqvist (som f.ö. var svårson till Kjellén) som folkhemsidéologer, men inte Kjellén vars idéer han strax innan diskuterar. Isaksson menar att socialdemokraterna skyggade för ordet vid denna tid: "kanske folkhemsvisionen inte tycktes slå på väljarmarknaden och därför också tills vidare lades i träda". När denne menar att "allt fanns på plats" tycks han syfta på grunden för det omfattande organisationsinflytandet.

13. Mer kondenserat beskrivs detta i den engelska sammanfattningen, sidan 195. Tingstens metod beskrivs på sidan 45.

14. Detta är väldigt tydligt i den allmänna retoriken. I praktiken fanns emellertid flera diskussioner om hur begreppen skulle förstås. Se t.ex. Tingsten 1967, 148ff, om debatten om relationen folket och proletariet som initierades av Kautsky. Förekomsten av sådana debatter kan i sig ses som ett exempel på att aktörerna inte är fångar i begreppens betydelse.

15. I det stycke där egnahemsidéologin beskrivs (sidan 125) finns inga hänvisningar. Den språkliga analysen tycks även vara det enda argumentet mot Nils Edlings tes att folkhemsidéologin är en *utveckling* av egnahemstanken.

16. Observera att Per Albin först talade om Folkhemmet i artiklar 1925 och 1927. Åsard & Bennet 1997, 92.

Litteratur

- Anderson, I, 1956. *Arvid Lindman och hans tid*. Stockholm: Norstedts.
- Aspelin, G, 1950. *De 50 åren. Tidsidéer och tidsideal*. Vol. III. Nytryck av Reprocentralen HSC, Uppsala 1997.
- Berman, S, 1998. *The Social Democratic Moment. Ideas and Politics in the Making of Interwar Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Branting, H, 1927. *Hjalmar Branting. Tal och skrifter IV. Kampen för demokratin II*. Stockholm: Tidens.

- Elvander, N, 1956. "Rudolf Kjellén och nationalsocialismen", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 15-41.
- Elvander, N 1961. *Harald Hjärne och konservatismerna. Konservativ idédebatt i Sverige 1865 – 1922*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 42. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Isaksson, A, 1985. *Per Albin. I. Vägen mot folkhemmet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Key, E, 1900. *Barnets århundrade. II*. Stockholm: Bonniers.
- Key, E, 1910. *Individualism och Socialism. Några tankar om defä och demånga*. Tredje genomsedda upplagan. Första upplagan 1895. Studentföreningen Verdandis småskrifter 55. Stockholm: Bonniers.
- Kjellén, R, 1915. *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan (1907-1913). Samhälls- och författningspolitik*. Stockholm: Hugo Gebers.
- Kjellén, R, 1917. *Sverige*. Politiska handböcker 4. Stockholm: Hugo Geber.
- Larsson, J, 1994. *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. Stockholm: Arena.
- Ljunggren, S-B, 1992. *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tiden.
- Lundquist, L, 1997. *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920*. Lund: Lund University Press.
- Nyman, T, 1999. *Kommittépolitik och parlamentarism. Statsminister Boström och rikspolitiken 1891-1905. En studie av den svenska parlamentarismens framväxt*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Olsson S, 2000. *Den svenska högeranspassning till demokratin*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 136. Uppsala: Acta Upsaliensis Universitatis.
- Olson, S. E, 1993. *Social Policy and Welfare State in Sweden*. Lund: Arkiv.
- Sainsbury, D (red), 1999. *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Svensk biografisk handlexikon: Utarbetat av Herman Hofberg*. 1906. Stockholm: Bonniers.
- Söderlind, D, 1961. Demokrati och Parlamentarism i svensk högerpress 1918 – 1922 i Kihlberg och Söderlind: *Två studier i svensk konservatism 1916 – 1922*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 41. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tingsten, H, 1933. *Demokratin seger och kris*. Stockholm: Bonniers.
- Tingsten, H, 1967. *Den svenska socialdemokratin idéutveckling*. Del 1. Stockholm: Bonniers.
- Uddhammar, E, 1993. *Partierna och den stora staten. En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. Stockholm: City University Press.
- Vedung, E, 1971. *Unionsdebatten. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och i Norge*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wigforss, E, 1951. *Minnen. II. 1914-1932*. Stockholm: Tidens förlag.
- Åsard, E, & Bennet, W. L, 1997. *Democracy and the Market place of ideas. Communication and Government in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Öberg, PO & Hermansson, J & Berg, P-Å, 1999. *I väntan på solnedgången. Arbetslivsfondens tillkomst och verksamhet – en studie av makt och rationalitet inom förvaltningspolitiken*. PISA 1. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 133. Uppsala: Acta Upsaliensis Universitatis.

HANS LÖDÉN: "För säkerhets skull". *Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950-1975*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag, 1999.

Genom åren har betydande möda ägnats åt att utforska den s.k. aktiva utrikespolitiken, dess in- nebörd och förutsättningar. Ett annat väl upp- trampat spår inom svensk utrikespolitisk forsk- ning rör studiet av utrikespolitiska doktriner. Hans Lödens avhandling kan sägas stå i skär- ningspunkten mellan dessa båda traditioner.

Löden tar som sitt syfte att beskriva och för- klara den förändring eller "aktivering" av svensk utrikespolitik, som vanligen anses ha in- träffat under 60-talet. Han finner dock skäl att anlägga ett längre tidsperspektiv, nämligen hela perioden 1950 till 1975. Löden intresserar sig också för frågan om den utrikespolitiska föränd- ringen skall förstås som i första hand ideologiskt eller säkerhetspolitiskt motiverad. Häri ryms också en mer generell ambition, nämligen att med utgångspunkt från det svenska fallet säga något om säkerhets- respektive idémässiga fak- torers betydelse för utrikespolitikens utform- ning.

Förändringen eller aktiveringen av svensk ut- rikespolitik operationaliseras som en förändring av den officiella utrikespolitiska doktrinen,